

LA FIGURA HUMANA A *BAETULO*

REPRESENTACIONS EN OBJECTES QUOTIDIANS

MONTSERRAT COMAS I SOLÀ

La figura humana ha estat motiu de representació tant pels grans artistes com pels petits artesans en totes les èpoques i en totes les cultures. Els romans no van ser pas una excepció, ja que en moltes de les seves manifestacions, ja siguin artístiques, simbòliques, religioses o socials, es troben exemples d'imatges que representen éssers mitològics, déus, deesses, personatges de la vida quotidiana, emperadors o emperadrius. La figura humana està representada tant en escultures, en mosaics, pintures murals i monedes, com en petits objectes de la vida domèstica. No hi ha límits, ni de materials ni d'espais, per decorar les peces i reproduir-hi la figura humana: és una constant.

En aquest estudi sobre la presència de la figura humana en els objectes arqueològics trobats a la ciutat romana de *Baetulo*, hem deixat de banda les grans representacions escultòriques fetes en marbre o els relleus figurats, així com les pintures murals i els mosaics, perquè ja entren dintre del concepte de grans obres d'art, que solien formar part de la vida oficial o pública. Ens ocuparem només d'aquells petits objectes de la vida quotidiana sobre els quals es troba representada la figura humana en qualsevol de les seves vessants. Es tracta, generalment, de senzills objectes que formaven part del mobiliari domèstic. Alguns, realitzats amb una finalitat exclusivament de culte, presenten divinitats diverses en actituds i escenes característiques de la seva personalitat, i d'altres tenen una funció simplement decorativa i utilitzen la figura humana per il·lustrar escenes, oficis o actituds de personatges anònims, sense cap ànim d'individualitzar-los.

En un altre apartat observarem la figura humana des de la perspectiva del retrat, que té l'exemple més clar en la moneda.

SUPORTS

A *Baetulo* hem trobat 86 representacions de la figura humana repartides sobre una gran diversitat de peces de l'àmbit domèstic que serveixen de suport a aquestes decoracions i que hem agrupat en set conjunts: llànties, vaixel·la de taula, objectes d'abillament personal, antefixes, figures i aplics, exvots, i monedes.

Les llànties

Representen un 39% del material estudiat. És un dels objectes més senzills on es troba representada la figura humana amb més abundància. Les llànties, aquests petits objectes, generalment fets de ceràmica a motlle, que s'utilitzaven per il·luminar, solien estar decorades amb motius que no tenen cap relació amb l'ús a què es destinava la llàntia, ja que els fabricants, a l'hora d'escollir la decoració, només intentaven aconseguir un producte que cridés l'atenció del comprador procurant representar-hi els motius que estiguessin més de moda en aquell moment. El que sí podia succeir és que l'usuari de la llàntia tingués algun propòsit concret respecte a la seva utilització i triés, per tant, una decoració o una altra, la que millor s'adaptés als seus gustos o afeccions.

Llàntia de ceràmica decorada amb una escena de lluita de gladiadors. Museu de Badalona. Fotògraf: P. Padrós.

Les decoracions, sobretot de les llànties, eren, doncs, un índex dels gustos de l'època, i les escenes que s'hi representaven servien perquè la societat romana, en especial les classes baixes, coneguessin, a través d'aquest senzill instrument, les obres artístiques i els mites literaris reservats al públic culte. Hem de tenir en compte que, en el cas de les llànties, hi jugaven un paper important els grans tallers i els motlles que fabricaven, ja que d'aquests motlles, després en sortirien gran quantitat de llànties amb els mateixos motius representats, que s'exportarien arreu de l'Imperi. Era una manera de traslladar i difondre al poble senzill les grans obres d'art i els mites de moda de les classes altes. Les decoracions de les llànties venien a ser una mica com «l'art pobre».

Vaixella de taula

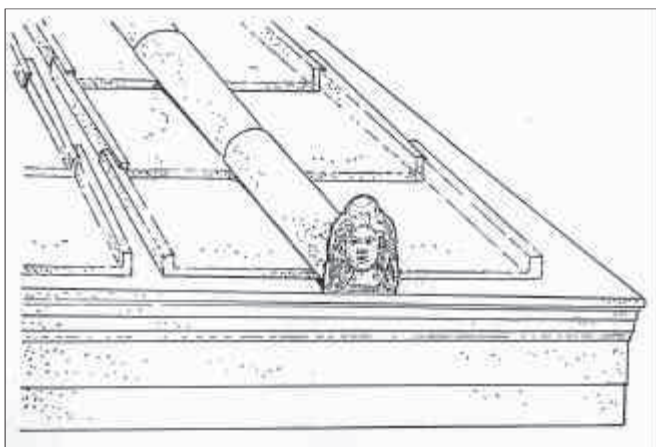
És un 8% del material estudiat. A mesura que avançava l'Imperi, les vaixelles de taula es varen anar sofisticant, ja que l'aristocràcia romana demanava cada vegada més refinament i originalitat. Per aquest motiu, les ceràmiques es varen començar a decorar amb diversos motius, un dels quals serà també el de la figura humana, sobretot en algunes peces de ceràmica del tipus *terra sigil·lata*, o en petits vasets de ceràmica de parets fines, encara que també hi ha gerres de ceràmica comuna i de bronze que tenen les nanses amb representacions de rostres humans. En alguns vasos de vidre que servien per complementar les taules ben parades, també es troben decoracions de figures.

Objectes d'abillament personal

És un 5% del material estudiat. Hi ha uns tipus d'objectes utilitzats per a l'abillament personal que també se solien decorar, sobretot aquells que sovint feien servir les dones romanes, els més usuals dels quals són les agulles per aguantar el cabell. Aquestes agulles tenen el cap generalment decorat, moltes vegades amb representacions humanes, com per exemple un cap de dona, o bé una figura femenina completa. Els amulets o penjolls simbòlics també podien tenir figuracions humanes, i els més habituals eren els que reproduïen fal·lus, que s'utilitzaven com un símbol de fecunditat.

Antefixes

És un 5% del material estudiat. Les antefixes eren unes plaques de terracota que es posaven verticalment al final de les cornises de les teulades i que servien per amagar l'extrem de l'última filera de teules i proporcionar una visió molt més

Dibuix amb la representació d'una teulada amb un antefixe. Il·lustració: F. Riart.

acabada dels edificis. Aquestes peces presenten sempre decoracions humanes, generalment una cara, gairebé sempre d'un personatge mitològic que sol ser una Gorgona o un Sàtir.

Petites figures i aplics

Són el 6% del material estudiat. Els objectes que hem vist fins ara decorats amb figures humanes, tenien tots una funcionalitat específica (llànties per il·luminar, vaixel·la per menjar, agulles per al cabell, etc.), però hi han uns altres tipus d'objectes que no tenen, per ells mateixos, cap funció: són les petites figures de terracota o els aplics de bronze, os o altres materials, que representen divinitats o personatges mitològics, que estaven destinats al culte i a través del qual els romans invocaven els déus o s'hi encomanaven.

Exvots

Són el 4% del material estudiat. Les persones que sofrien algun tipus de malaltia solien reproduir la part del cos afectada, generalment en ceràmica, però a vegades també en bronze, i en feien donació al temple i als déus per demanar-ne la curació o, en el cas d'haver-se curat, per agrair els seu guariment. Aquestes reproduccions s'anomenen exvots, i les parts del cos més representades eren normalment les cames i els braços. Encara que sigui parcialment, són representacions de la figura humana i copien les formes anatòmiques reals, motiu pel qual també els hem inclòs en aquest conjunt.

Monedes

A *Baetulo* hi ha una gran col·lecció de monedes, la majoria de les quals porten gravades representacions de la figura humana, com és habitual en aquest tipus d'objectes. En l'anvers s'hi solen representar les imatges dels emperadors, mentre en el revers s'hi representen imatges de déus i deesses, al·legories o figures mitològiques. Com que es tracta d'un material tan abundant, hem seleccionat un lot de divuit monedes de les quals només farem referència a l'anvers, on hi ha gravada una àmplia representació d'imatges d'emperadors que serveixen per mostrar, no solament un altre objecte que va servir de suport per reproduir-hi la figura humana, sinó també una altra vessant d'aquestes representacions: el retrat.

Aquestes divuit monedes reproduïxen el rostre de quinze emperadors en l'època en què varen tenir el poder, i les cares de tres emperadrius que, d'alguna manera, es van distingir per tenir una personalitat pròpia. De totes les representacions humanes que es troben en els diferents suports

Moneda amb la cara de l'emperador Adrià. Museu de Badalona. Fotografia: A. Cartagena.

esmentats anteriorment, podem observar que les imatges dels emperadors en els anversos de les monedes són un veritable exemple de la voluntat de plasmar la cara d'un personatge real, actual i conegut pel poble. En les monedes, el rostre de l'emperador no s'idealitzava, com se solia fer en les grans estàtues dels emperadors que adornaven els edificis públics i els carrers de les ciutats, sinó que les faccions del personatge, maques o lletges, i l'expressió de la seva cara, es reflectien amb total realisme. La moneda era

un element de poder amb una gran capacitat de difusió i per aquest motiu, mitjançant la seva propagació, no solament es popularitzava la imatge de l'emperador, sinó també la del seu poder.

TEMES

Els temes on apareix la figura humana com a protagonista de moltes escenes o com a personificació d'un símbol, són molt diversos a *Baetulo*, i els hem dividit en tres grans apartats.

Mitologia i divinitats

Els romans adoraven amb gran respecte déus i deesses ja que la religió constituïa una part molt important de la seva vida anímica, i també coneixien bé els grans mites i llegendes mitològiques que s'havien anat popularitzant al llarg dels temps. Per aquest motiu, a *Baetulo*, trobem que el tema amb participació de la figura humana més representat en els petits objectes de la vida quotidiana és aquell que fa referència als personatges vinculats a la religió i la mitologia, i que es presenten amb una gran diversitat d'imatges. Aquestes figures estan representades gairebé sempre amb els mateixos atributs, amb el mateix tipus de vestit, amb les mateixes actituds, que són les que identifiquen els personatges, i les escenes on apareixen solen ser sempre molt semblants, quasi idèntiques, fent referència molt clara a una iconografia concreta. La voluntat de repetir els motius i no variar-los, de copiar els gestos i les escenes, segurament respon a la intenció que el públic pugui reconèixer els personatges a través de la seva pròpia llegenda. El que sí es pot dir és que aquests petits objectes domèstics amb representacions de figures lligades a l'àmbit religiós ens permeten

apropar-nos una mica més al món de les creences, dels cultes domèstics, de la superstició o de la llegenda, que, per ser temes tan immaterials, d'altra manera, ens serien molt difícils de comprendre.

Dintre del tema dedicat a mitologia i divinitats, hem dividit les figures que apareixen representades en quatre categories:

–Déus i deesses, on s'inclouen totes les figures que representen divinitats del panteó romà, generalment assimilables als anteriors déus grecs.

–Divinitats orientals, un apartat on hi estan representades les divinitats de procedència oriental, que en el nostre cas són sempre egípcies.

–Al·legories, on es presenten les figures que, d'una manera metafòrica, representen idees abstractes.

–Personatges mitològics, on es recullen totes les figures humanes que, sense tenir categoria de déus, pertanyen al món del mite i de la llegenda heroica.

DÉUS I DEESSES:

Eros

Eros és el déu grec de l'amor que a Roma s'anomenava Cupido i és com un geni que fa d'intermediari entre els déus i els homes. Va néixer de la unió entre Poros (el Recurs) i Penia (la Pobresa), i potser per això, empès per la necessitat (pobresa), sap imaginar sempre un mitjà per afrontar-la (recurs). Se sol representar com un nen proper a la pubertat, normalment alat, amb l'arc i les fletxes, que es diverteix portant el desassossec als cors, ferint-los amb les seves sagetes, o bé inflamant-los amb la seva torxa. Es troba representat en sis llànties, dos aplics i una ceràmica.

Aplic de bronze amb el bust del déu Eros nen. Museu de Badalona. Fotògraf: F. Tarrats.

Helios

És la personificació de la llum i del sol en l'aspecte purament astronòmic. Diu la llegenda que cada matí, precedit pel carro d'Aurora, Helios, arrossegat per cavalls molt ràpids recorre el centre del cel per un camí estret. Camina durant tot el dia i al capvespre arriba a l'oceà on es banyen els seus cavalls fatigats, mentre ell es retira a descansar en un palau d'or. L'endemà, de matinada, torna a marxar per fer el mateix recorregut. Tot i que sovint es considera Helios l'ull del món, el que tot ho veu, la seva importància com a déu és secundària i sol aparèixer com un servidor dels déus, com una espècie de funcionari dedicat a fer de lluminària. Es representa com un jove fornit de gran belle-

Figura de terracota amb la imatge del déu Apol·lo. Museu de Badalona.
Fotògraf: F. Tarrats.

sa i virilitat, amb cabellera ondulada i una corona amb cinc raigs sobre el cap. Es troba representat en dues llànties.

Júpiter

Assimilat al déu hel·lènic Zeus, Júpiter és el gran déu per excel·lència del panteó romà i la divinitat central que, juntament amb Minerva i Juno, formava la tríada capitolina. Apareix com la divinitat del cel, de la llum diürna, del temps atmosfèric, del llamp i del tro, i va arribar a ser considerat com el poder suprem i el president del consell dels déus, del qual emanava tota l'autoritat. Com a déu del Capitoli romà, Júpiter va ser, durant la República, la divinitat a la qual els còsols, en començar el mandat, dirigien primer les seves pregàries, els vencedors li oferien les seves corones triomfals i se li consagraven les víctimes rituals. Júpiter representava també la garantia de la fidelitat dels tractats i presidia les relacions amb altres nacions. Tant era el seu prestigi, que durant l'Imperi alguns emperadors varen intentar ser la seva pròpia encarnació, com per exemple August i, més tard, Calígula. Se'l representa com una figura majestuosa, amb barba i cabellera abundant, assegut en un tron amb un raig o amb una àguila, que és el seu ocell preferit, símbol de majestat i poder. Es troba representat en dues llànties.

Apol·lo

Era fill de Zeus i Leto, que el va anar a parir, perseguida per Hera, la deessa gelosa, a una illa a la qual Apol·lo va anomenar Delos, «la brillant». És el déu del sol, de les coses bones, de la música, de la poesia, de l'eloqüència, dels pastors i de la medicina. Però era també un déu guerrer capaç d'enviar amb l'arc i les sagetes una mort ràpida i dolça. Va

tenir innumbrables amors, tant amb nimfes com amb mortals, tant amb dones com amb homes. A poc a poc, Apol·lo es va convertir en el déu de la religió òrfica i al seu nom es va associar tot un sistema meitat religiós, meitat moral, que prometia als seus iniciats la salvació i la vida eterna. Se'l representa com un jove imberbe, perquè el sol no envelleix, bell, alt i amb rinxols negres de reflexos blavosos «com els pètals del seu pensament». Sol portar l'arc i les sagetes, símbol dels raigs solars, o bé una lira que representa l'harmonia celestial. Es troba representat en una llàntia i una figura.

Hèrcules

És el nom llatí del déu Hèraclès, que va ser l'heroi més popular de la mitologia clàssica, i representa el símbol de l'alliberació i de la recerca de la immortalitat per mitjà de l'esforç heroic i suprem. Diu la llegenda que quan era nen es va allestar del pit d'Hera, la deessa gelosa i la seva pitjor enemiga, mitjançant un stratagema: varen apropar el nen fins al pit de la deessa dormida, i quan aquesta es va despertar, el va llançar lluny d'ella, però ja era tard, el nen ja havia pres la llet que va fluir, i va deixar una estela en el cel: la Via Làctia. A mesura que va anar creixent va adquirir una talla extraordinària i es començà a fer famós per les seves gestes, la seva força i la seva valentia, fins que, en un atac de bogeria enviat per la deessa Hera, va matar tots els seus fills. Per tal d'expiar aquests crims, Hèrcules va ser condemnat a realitzar dotze grans treballs, pels quals és conegut. Va morir quan, per intentar apagar el foc que el cremava, es va llançar a un riu i es va ofegar. Les aigües del riu, però, varen conservar l'escalfor, cosa que donà origen a les Termòpiles, lloc on encara hi ha unes fonts termals. Se'l representa com l'ideal del vigor i la força masculina, amb expressió seria, barba arrissada, coll curt i cap petit. Es troba representat en una llàntia.

Lars

Són els déus romans familiars, encarregats sobretot de vetllar en l'àmbit domèstic, i també de protegir les cruïlles dels camins. Eren esperits benefactors que tutelaven la casa i la seva gent i cada llar tenia els seus propis Lars, els quals encara que en realitat no tenien una categoria divina autònoma, eren considerats forces immanents de la llar. Per aquest motiu eren objecte de culte en els atris de les cases, on cada dia la família romana, en despertar-se i a l'hora de menjar, pronunciava pregàries i els oferia encens. Es representen en forma d'adolescents vestits amb túnica curta lligada a la cintura, com correspon a divinitats àgils i alegres, i solen portar un corn de l'abundància a la mà mentre fan equilibris sobre la punta d'un peu. Es troben representats en una llàntia.

Fortuna

És la deessa que arbitra els destins humans i que personifica la circumstància capriciosa i movable que es manifesta en la vida dels homes, distribuint a caprici els béns i els mals. El culte a aquesta divinitat va ser introduït pel rei Servi Tuli, del qual es diu que la deessa estava enamorada i que acostumava a entrar a casa seva per una finestreta. Es representa quasi sempre amb ales, amb els ulls embenats, amb el corn de l'abundància, i a vegades amb un timó, símbol de poder i decisió, i una roda que significa la volubilitat de les seves resolucions. Es troba representada en una llàntia.

Victòria

És la deessa grega Nike i representa la personificació de la victòria, però té una significació abstracta i poca història mitolò-

Llàntia decorada amb la figura de la deessa Victòria. Museu de Badalona. Fotògraf: P. Padrós.

gica. Segons la tradició va ser la companya de jocs de la deessa Palas Atenea, i se la representa vestida amb pèplum, amb ales i volant amb gran rapidesa. Es troba representada en una llàntia.

Erínies

En la mitologia grega, eren divinitats violentes identificades amb les fúries romanes, i per aplacar la seva còlera terrible se les anomenava també Eumènides, que vol dir bondadoses. Són tres divinitats primitives que no reconeixen l'autoritat dels déus joves i que no tenen més llei que elles mateixes. Varen néixer de les gotes de sang que impregnaren la terra quan va ser mutilat Urano pel seu fill Cronos. La seva missió era venjar el crim dels homes, protegir els sagrats drets de la família i defensar la llei i l'ordre social, perseguint tot aquell que el pertorbava, fent-lo embogir i torturant-lo. Eren, en definitiva, les divinitats dels càstigs infernals que defensaven les lleis i l'ordre de la natura. Es repre-

senten de diferents maneres al marge de la forma humana, ja que, a vegades, tenen forma de gos o de serp, cosa que delata el seu caràcter infernal. Es troben representades en una llàntia.

DIVINITATS ORIENTALS

Harpòcrates

És una divinitat oriental que personifica al déu-sol Horus, el déu falcó egipci considerat el protector de la monarquia, però representat amb aparença infantil. Era fill de la deessa Isis, i la història explica que va venjar la mort del seu pare Osiris, déu del sol nocturn, assassinat pel seu germà. És conegut també com el déu del silenci, i per aquest motiu se'l representa amb la mà esquerra darrere l'esquena i amb la dreta sobre la boca fent el gest característic d'imposar silenci. Es troba representat en una llàntia i una figura.

Anubis

Déu egipci dels morts i dels funerals que va tenir un culte molt antic i dilatat. A vegades se'l presenta com a fill d'Osiris i d'altres com el seu germà, però sempre directament relacionat amb el mite osíriac segons el qual s'encarregà dels funerals d'aquest déu. En el judici de la mort, Anubis era qui tenia cura de pesar el cor del difunt en una balança. Es representa sempre com un home amb el cap de gos o de xacal. Es troba representat en dues llànties.

Isis

Aquesta deessa egípcia és la divinitat més venerada entre els antics. Representava el principi femení universal, fecund i

generador de la natura, i regnava sobre el mar, sobre els fruits de la terra i sobre els morts. El seu culte es va difondre per tota la Mediterrània i penetrà a Grècia i Roma, des d'on els seus misteris varen arribar fins a la Gàl·lia i la Germània. El panteó egipci la presenta com l'esposa d'Osiris, que va morir assassinat per Seth, el déu de les ombres, i a qui va venjar el seu fill Horus. La deessa Isis es representa amb el signe jero-glífic del seu nom sobre el cap i amb dos corns bovins que emmarquen un sol. Es troba representada en una llàntia.

Antefixe de terracota amb el cap d'un satir. Museu de Badalona. Fotografia: F. Tarrats.

AL·LEGORIES

Àfrica

És la personificació de la província romana d'Àfrica. Es representa, simbòlicament, en forma del bust d'una dona, rodejat de dos ullals d'elefant i una trompa. Es troba representada en dues llànties.

Hispània

És la personificació de la província romana d'Hispania. Es representa, simbòlicament, en forma del bust d'una dona que aguanta una branca d'olivera, mentre al seu darrere hi ha un conill corrent. Es troba representada en una llàntia.

PERSONATGES MITOLÒGICS

Sàtir

Els sàtirs eren genis de la natura, esperits del bosc que formaven part del seguici de Dionís i que també s'anomenaven dimonis del bosc, lloc on vivien. Eren sensuals, agressius i vils i se solen representar al camp, on beuen i ballen incansablement, mentre persegueixen les mènades i les nimfes, víctimes sempre de la seva lascívia. Són personatges molt populars en el temari iconogràfic romà i se solen representar molt peluts, amb les orelles en punxa, en forma de boc o amb la part inferior del cos en forma de cavall. Es troba representat en tres antefixes, dues llànties i dues ceràmiques.

Silè

És un ésser mitològic que s'identifica amb el sàtir quan és

vell i és la personificació del vell viciós, lasciu i embriac. Forma part de l'innombrable seguici de Dionís, al qual es deia que havia educat. Es representa sempre com un home net vell, molt lleig, calb, amb el nas arremangat i una gran panxa, cavalcant un ase sobre el qual ni tan sols s'aguanta, ja que està borratxo. Es troba representat en un aplic i dues nanses.

Gorgona

Era el nom genèric que es donava a les tres germanes Gorgones: Sthénos, Euryale i Medusa. Eren filles de dues divinitats marines i representaven tres monstres que vivien a l'occident més extrem, no gaire lluny del regne dels morts. Les dues primeres eren immortals, però Medusa no. Es representaven en forma de figura femenina, amb el cap rodejat de serps, grans ullals semblants als del senglar, mans de bronze i ales d'or. Es troba representada en dues antefixes.

Medusa

Era la Gorgona per excel·lència, era mortal i es representava de la mateixa manera que les seves germanes: el cap ple de serps, grans ullals i ales d'or. Els seus ulls treien guspires i la seva mirada era tan penetrant que convertia en pedra a qui els mirava. Tothom sentia horror i espant vers ella, només Posidó, el déu que regna sobre el mar, no va témer unir-se a Medusa, i la va deixar embarassada. L'heroi Perseu va ser l'encarregat de matar Medusa, a la qual va tallar el coll, defugint-li la mirada darrere del seu escut. Del coll obert de Medusa, en varen sortir dos fills: Pegàs, el cavall alat, i Crisaor, «l'home de l'espasa d'or». Deia la llegenda que, fins i tot després de tallat, el cap de medusa conservava el poder de petrificar qui la mirava. Es troba representa-

da en una llàntia.

Mènades

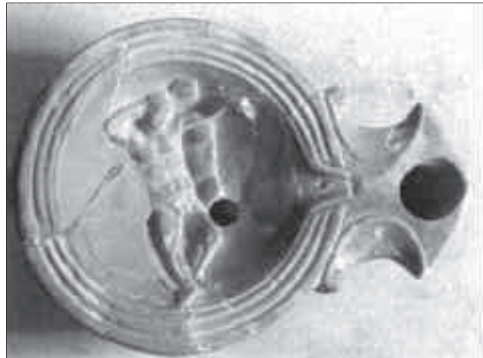
Eren les bacants divines que seguien Dionís o Bacus, del qual van ser les dides. Posseïdes per aquest mateix déu, els va infondre una espècie de bogeria mística que les feia ballar i cridar desordenadament enmig d'un frenesí delirant. Simbòlicament, les Mènades personifiquen l'esperit orgiàstic de la natura, dels plaers, de la gràcia femenina, de la joventut i de l'alegria bàquica. Se solien representar nues o vestides només amb un vel, sempre ballant danses violentes. Es troba representada en una llàntia i una antefixa.

Acteó

Personatge mitològic amb una llegenda relacionada amb la deessa Diana. Diu la faula que Acteó era caçador i que un dia va sorprendre Diana banyant-se nua en la font. Irritada, la deessa el va castigar convertint-lo en cèrvol i provocant els seus cinquanta gossos contra ell. Aquests, en no reconèixer-lo, se'l varen menjar, i durant tota la nit el varen estar buscant endebades per tot el bosc, mentre omplien l'aire amb els seus gemecs. La recerca de l'amo va portar els gossos a la caverna on vivia el centaure Quiron, el qual, per consolar-los, va esculpir una estàtua amb la imatge d'Acteó. Aquest mite ha fet d'Acteó la personificació de la natura que es marceix en l'època canicular: els seus cinquanta gossos representen, precisament, els cinquanta dies que duren els rigors estivals. Es troba representat en una ceràmica i una llàntia.

Endimió

Era un jove i bell pastor que va inspirar una violenta passió a la deessa Selene, la Lluna. Cada nit, ella baixava a contemplar-lo

Llàntia de ceràmica decorada amb la figura del jove Endimió dormint. Museu de Badalona. Fotògraf: P. Padrós.

i va demanar i obtenir de Zeus que el jove conservés la seva bellesa per sempre, sumint-lo en un somni etern. Representa, per tant, la personificació del somni i també del sol ponent que se submergeix en les aigües de l'oceà per dormir en el si de la nit. Se'l representa sempre estirat, amb un braç sota el cap, i dormint plàcidament. Es troba representat en una llàntia.

Ulisses

És un dels més famosos herois grecs. Rei d'Ítaca i espòs de Penèlope va ser immortalitzat pel poeta Homer en els poemes de *La Iliada* i sobretot de *L'Odissea*, del qual és protagonista. Ulisses és un dels personatges més atractius de l'antiguitat clàssica i ocupa un dels llocs més importants en el cicle èpic, en la tragèdia i en la lírica. Representa, a més d'un heroi mític, un home que posseeix tant el vigor físic com el moral, i que, a una gran audàcia, hi contraposa sempre l'enginy, el sentit del càlcul, la flexibilitat i l'equilibri. Per totes aquestes virtuts és la personificació més perfecta de l'habilitat i la

prudència. Es troba representat en una llàntia.

Lupercs

Són una confraria de sacerdots que celebraven el culte al déu Faune, que era el que protegia els boscos, els prats, els camps i els ramats i representava la vida nòmada i pastoral. El 15 de febrer, en les festes anomenades *lupercalia* de Roma, els lupercs feien una processó, en la qual, dos joves revestits amb pells de cabra, fuetjaven amb corretges les dones que volien ser fecundes. Se solien representar amb estructura humana però amb el cap de cabra. Es troben representats en una llàntia.

VIDA QUOTIDIANA

La figura humana, en la seva vessant més senzilla i més naturalista, apareix també representada a *Baetulo* en molts objectes i utensilis domèstics o en petites figures realitzades amb una finalitat artística. Són sempre representacions que copien personatges de la vida quotidiana o bé presenten escenes que formen part de les activitats lúdiques dels romans. Gràcies als detalls que aquestes representacions ens ofereixen, ja sigui en tot allò que fa referència al vestuari, pentinats, joies, etc., com pel que es refereix a les actituds i a les expressions dels personatges, podem fer-nos una idea molt precisa de com era i com vivia una societat tan complexa com la romana. Observant atentament tots aquests objectes decorats amb figures humanes, ens adonarem que no hi ha res tan clar ni tan poc enganyós com una imatge, a vegades minuciosament reproduïda.

En aquest apartat dedicat a la representació de la figura humana en escenes de la vida quotidiana, hem fet tres divisions, segons les situacions en què apareixen els personat-

Figura de terracota amb la figura d'un personatge de faccions negroides. Museu de Badalona. Fotògraf: F. Tarrats.

ges:

- Activitats lúdiques: gladiadors i curses de carros.
- Personatges diversos.
- Escenes eròtiques.

ACTIVITATS LÚDIQUES

Els temes relacionats amb l'amfiteatre i el circ han proporcionat una gran quantitat d'escenes decoratives que són el testimoni de l'afecció que generaven aquests tipus d'activitats en època romana. Els combats de gladiadors, els anomenats *munera*, eren uns dels espectacles més populars i la multitud, rics i pobres, acudien en massa a l'amfiteatre per tal de veure lluitar

els gladiadors entre ells o amb animals salvatges. Les curses de carros també constituïen un espectacle molt popular, se celebraven en el circ, un espai allargat al voltant del qual els auri-gues, dalt dels carros i amb les regnes enrotllades a la cintura, havien de donar set voltes per tal de completar la cursa. La popularitat d'aquests jocs es fa palesa en la gran quantitat de representacions que hi ha sobre el tema, les quals, en la seva gran majoria, es troben sobre llànties, fet que no té una explicació concreta i que possiblement obeeix a un costum o a una moda. Aquestes escenes representen un 44% del total i es troben sobre onze llànties, una figura i dues ceràmiques.

PERSONATGES DIVERSOS

La plàstica representava també una gran varietat de personatges anònims corresponents a diversos estaments socials, possiblement fets sense cap intenció d'individualitzar una escena concreta, sinó simplement amb una voluntat de plasmar la vida quotidiana. Així, trobem representats en diferents objectes, una galeria de personatges que il·lustren la vida d'una ciutat: togats, esclaus, dones, màscares teatrals, exvots, etc. Hem inclòs en aquest apartat tant les màscares teatrals, com els exvots, ja que, encara que no representen cap personatge real i només intenten reproduir un rostre amb l'expressió exagerada, en un cas, o una part del cos malalta en l'altre, pensem que són també l'exponent d'una manera de reproduir la figura humana. Aquestes escenes representen un 52% del total i es troben sobre una ante-fixe, tres figures, dues llànties, dues ceràmiques, tres agulles i tres exvots.

ESCENES ERÒTIQUES

El sexe és un dels motius decoratius preferits per la plàstica romana. Tant les escenes de contingut eròtic, com la

Amulet de bronze amb dos fal·lus. Museu de Badalona. Fotògraf: F. Tarrats.

reproducció aïllada d'alguns òrgans sexuals, es plasmen amb una gran llibertat i realisme i denoten una expressivitat absolutament desinhibida. La vida amorosa dels romans és força coneguda gràcies a la literatura i a l'art, que descriuen aquestes relacions com una activitat absolutament desacralitzada i la mostren sense cap pudor, com un aspecte més de la vida. Tant les relacions homosexuals com les heterossexuals es reproduïxen amb igual llibertat i són la prova que aquestes relacions eren considerades absolutament habituals.

D'altra banda, el caràcter religiós i simbòlic que tenia el fal·lus en la mentalitat popular romana, es fa palès en la gran quantitat de representacions on aquest element apareix decorant objectes senzills utilitzats en la vida quotidiana. El fal·lus simbolitzava el poder fecundant de la natura i es considerava

Llàntia de ceràmica decorada amb una escena eròtica. Museu de Badalona. Fotògraf: P. Padrós.

Dibuix d'una escena eròtica representada en una llàntia. Museu de Badalona. Il·lustració: F. Riart.

que protegia els habitants de la casa de les malediccions i desgràcies i afavoria les benediccions i els favors. Per aquest motiu, quan el fal·lus es representava aïllat, tenia un significat màgic més que no pas un valor decoratiu.

La gran majoria d'escenes eròtiques es troben representades, sobretot, en les llànties de ceràmica, on apareixen diferents i variades maneres de consumir l'acte amorós. Alguns vasos ceràmics presenten també aquest tema en les decoracions, però en menor quantitat, i també trobem una bona quantitat de penjolls, amb la reproducció d'un o més fal·lus, que s'utilitzaven com a amulets. Aquestes escenes representen un 41% del total i es troben sobre tres ceràmiques, una figura, quatre llànties i tres penjolls.

EL RETRAT

La voluntat de plasmar amb realisme la figura humana té la seva màxima expressió en el retrat. En època romana

aquesta expressió la trobem plasmada sobretot en dos suports: l'escultura i la moneda. Pel que fa a les imatges dels personatges representats en l'escultura, en tractar-se de l'obra d'un artista, no sempre eren la reproducció exacta de la realitat, sinó que moltes vegades els autors d'aquestes estàtues es deixaven portar, ja fos per la seva inspiració, ja pel seu interès, ja per les indicacions de qui encarregava l'obra, i idealitzaven les cares o l'aspecte del retratat amb la finalitat d'embellir-lo o afavorir-lo. En canvi, la moneda, en època romana, és un dels exemples més clars de veritable retrat, ja que se solia gravar la imatge real dels emperadors, i d'alguna emperadriu, en una de les cares, sense falsificar cap dels seus trets característics i precisament amb la voluntat de presentar la seva fesomia autèntica perquè tothom la reconegués. La moneda romana representa, doncs, un element a través del qual s'han pogut conèixer els veritables rostres dels governants romans, és com un àlbum de fotografies, on estan immortalitzades les imatges dels emperadors que varen tenir el poder durant el llarg període en què es va desenvolupar l'Imperi romà.

CONCLUSIÓ

La constatació tan nombrosa i variada de la presència de representacions humanes en els petits objectes arqueològics trobats a la ciutat romana de *Baetulo*, ens proporciona una sèrie de reflexions. En primer lloc, comprovem que els artesans d'aquella època no varen tenir cap tipus de límit a l'hora de reproduir la figura humana. Varen utilitzar tot tipus de suports: llànties, vaixelles de taula, figures, penjolls, agulles, antefixes, exvots, nanses, màscares i monedes; varen treballar tota classe de materials: argila, vidre, pedra, bronze i os; i varen basar-se en un gran ventall de temes: mitològics, religiosos, al·legòrics, vida quotidiana i

retrat. Hem observat, també, que aquests tipus de representacions s'aniran repetint al llarg dels anys, sense que variïn notablement, ni des del punt de vista formal, ni pel que fa al conceptual, i podran canviar només alguns elements per raons de moda, però seguint sempre una tradició i una iconografia establerta.

Cadascuna d'aquestes representacions es pot analitzar des de dos aspectes: un es refereix a l'objecte sobre el qual es troba, i l'altre al significat de l'escena o el personatge que reproduceix. Respecte al primer, hem comprovat que les llànties són el suport més utilitzat per representar-hi la figura humana i constitueixen un 53% del total del material estudiat. Les segueixen, en quantitats ja molt menors, les figuretes i aplics i les ceràmiques (15% i 13% respectivament). Pel que fa als temes, observem que els més representats són els que fan referència a les divinitats (55%) i es troben gairebé tots sobre llànties, mentre els temes basats en escenes de la vida quotidiana suposen un 45% del total del material i estan sobre objectes més variats: ceràmiques, antefixes, figures, aplics, etc. La presència de tantes llànties decorades, fet també constatat en molts altres jaciments, és un indicatiu del que ja apuntàvem en l'apartat en què presentàvem les llànties. És a dir, que aquest objecte senzill, encarregat d'il·luminar les habitacions de les cases i fabricat en sèrie des dels tallers especialitzats, es començà a difondre àmpliament, decorat amb tot tipus d'escenes, sobretot les religioses, a partir de l'últim quart del segle I a.C. i no deixarà de fer-ho en tota l'època romana. Era un objecte popular, barat, que generalment es decorava amb escenes copiades de la gran iconografia de moda en cada moment i que va constituir una petita forma d'art que, amb aquest humil suport, arribava al poble.

Quant als temes, es fa evident que aquells que fan referèn-

cia a les divinitats i als mites són els més abundants en la iconografia romana que decora aquests petits objectes domèstics. És un fet lògic si tenim en compte que la religió, la superstició, la fantasia i la màgia omplien gran part de la vida i del pensament dels romans i que era un tema que es popularitzava, sobretot, a través de les imatges dels déus als qui veneraven i de les escenes mítiques que recordaven els herois i les seves gestes. Quant als temes de contingut eròtic, són igualment molt populars, sobretot també en la decoració de les llànties i en la representació de molts penjolls. El sexe, desproveït de qualsevol significat moral, es representava com una escena més amb total naturalitat, i el fal·lus era utilitzat com un amulet per obtenir els beneficis de la natura.

Respecte a les monedes, a part de constituir un valor de canvi i de recaptació d'impostos, van ser el millor mitjà de propaganda que va tenir al seu abast el govern. A través de la moneda, Roma va difondre el seu poder arreu de l'Imperi, així com l'èxit de les seves conquestes, i va ser la manera més eficaç de mostrar als ciutadans la imatge de l'emperador amb tot el seu realisme i el seu poder. Aquest realisme en els rostres dels emperadors plasmats en les monedes, és el gran exemple del que seria el retrat en època romana i suposa, per tant, la possibilitat de conèixer realment el personatge, les seves faccions, la seva expressió, els defectes, la bellesa, els pentinats i els adornaments de les persones més poderoses de l'Imperi romà. És apassionant intentar reconèixer, per exemple en el gest de Calígula, la seva rauxa de bogeria, o en el semblant de Claudi la seva maduresa, o en el de Trajà la seva expressió d'home culte. Igual que amb el retrat d'algunes emperadrius que, pel sol fet de estar representades en les monedes, ja hem d'entendre que tenien prestigi i poder per elles mateixes, com per exemple,

Faustina la menor, de rostre benevolent, la dona de Marc Aureli, l'abnegada esposa que acompanyà el seu marit en les campanyes. La moneda, doncs, és l'objecte més fidel a l'hora d'estudiar el paper de les representacions de la figura humana.

Al marge de la informació que aporta l'estudi de totes aquestes peces decorades, tant pel que fa a l'objecte en si, com pel que es refereix a la naturalesa de les representacions o a la freqüència de les escenes i personatges reproduïts, hi ha un altre factor molt important a considerar, que és l'ajuda que aquestes representacions suposen per al coneixement de la societat romana. Ens referim a la gran quantitat d'informació que l'observació detallada dels personatges ens aporta respecte als costums, creences, mites, hàbits, cultes, ritus, maneres de vestir, pentinats, feines, activitats lúdiques, sentiments, expressions etc., d'una societat tan complexa com la romana. Els artesans romans varen reproduir

en els personatges que decoren aquests petits objectes quotidians, tot el realisme formal que ells veien en aquell moment reflectit en l'ambient que els rodejava. No ens referim solament als personatges i a la seva manera de vestir, pentinar-se o d'adornar-se, sinó també als elements que moltes vegades acompanyen les escenes: taules, cadires, interiors de cases, utensilis, portes, finestres, edificis, etc., els quals ens il·lustren, amb gran precisió, la manera de construir, de menjar, de comportar-se i, en fi, de viure, dels homes i de les dones de fa dos mil anys, en l'època en què *Baetulo* era una ciutat pròspera de la costa laietana.

Nota:

Aquest estudi va donar lloc a una exposició amb el nom: «Déus, deesses i emperadors. Vida quotidiana a *Baetulo*», que s'ha pogut visitar al Museu de Badalona des del mes de